

ARQUEOLOGIA DEL CONFLICTE

2a Jornada **PALAU DE MARICEL** 26 de febrer de 2016

ARCHAEOLOGY AND CONFLICT
2nd Conference | Full English version

© **Edició:** Consorci Patrimoni de Sitges

Coordinació editorial: Pere Izquierdo

© **TEXTOS:** Joan-Albert Adell, Oriol Amblàs, Eduard Ble, Carles Codolà, Montserrat Duran i Caixal, Dr. Albert Estrada-Rius, José Miguel Gallego Cañamero, Javier García Pérez, Joan Garcia Targa, Francesc Xavier Hernández Cardona, Pere Izquierdo i Tugas, Marta Lloret, Jordi López Vilar, Joaquim Mateu, Imma Mestres i Santacreu, Lourdes Moret Pujol, Jaume Noguera, Maria Ocaña, Imma Ollich i Castanyer, Carles Padrós, Dídac Pàmies Gual, Albert Pratdesaba i Sala, Jordi Principal, Àngels Pujol, Montserrat de Rocafiguera i Espona, Pedro Rodríguez Simón, Albert Rubio, Xavier Rubio Campillo, Esber Sabrine, Jordi Tura, Blackburn i Pau Valdés, Ramon Viñas

Traducció anglesa: Michael Bunn

Revisió de textos: Pere Izquierdo

Disseny gràfic: Lali Almonacid

Impressió: Gràfiques xxx

ISBN: 978-84-09-27743-8

D. L.: B 3094-2021

SUMARI

01

ARQUEOLOGIA I CONFLICTE. REFLEXIONS

10

Francesc Xavier Hernández Cardona

02

LES EXPRESSIONS GRÀFIQUES DEL CONFLICTE A LA PREHISTÒRIA: L'ART POSTPALEOLITIC LLEVANTÍ

16

Albert Rubio i Ramon Viñas

03

ESTABLIMENTS MILITARS A LA PROTOHISTÒRIA. UNA ARQUEOLOGIA IMPOSSIBLE?

26

Jordi Principal

04

SOBRE LA PRESÈNCIA CARTAGINESA ENTRE EL RIU EBRE I ELS PIRINEUS DURANT LA SEGONA GUERRA PÚNICA

34

Jaume Noguera, Eduard Ble, Jordi López Vilar i Pau Valdés

05

EL FINAL DE LA REPÚBLICA ROMANA AL NORD-EST PENINSULAR. UN "PAISATGE DE CONFLICTE" A PUIG CIUTAT (ORISTÀ, BARCELONA)

42

Carles Padrós, Àngels Pujol i Eduard Ble

06

EL PROJECTE VIA SCIPIONIS. ARQUEOLOGIA EXPERIMENTAL PER RECONSTRUIR UNA MARXA D'ÈPOCA ROMANA

52

José Miguel Gallego Cañamero, Eduard Ble Gimeno,
Pau Valdés Matías i Javier García Pérez

07

EL CAMP DE LES LLOSES: UN ESTABLIMENT MILITAR ROMANOREPUBLICÀ (125-80 ANE)

60

Montserrat Duran i Caixal i Imma Mestres i Santacreu

08

**RODA CIVITAS: EVOLUCIÓ D'UNA FORTIFICACIÓ
MEDIÉVAL AL CURS MIG DEL RIU TER** 72

Albert Pratdesaba i Sala, Imma Ollich i Castanyer
i Montserrat de Rocafiguera i Espona

09

**EL PROCÉS DE CONSTRUCCIÓ EXPERIMENTAL D'UNA
TORRE DE GUAITA CAROLÍNGIA DE FUSTA A L'ESQUERDA** 80

Imma Ollich, Joan-Albert Adell, Montserrat de Rocafiguera
Albert Pratdesaba, Maria Ocaña, Oriol Amblàs
i Francesc Xavier Hernández Cardona

10

UN PLA INTEGRAL PER A UN CASTELL: MONTSORIU 88

Jordi Tura, Joaquim Mateu i Joan Carles Codolà

11

**SISTEMES D'INFORMACIÓ GEOGRÀFICA EN L'ARQUEOLOGIA
DEL CONFLICTE: EL CAS D'ESTUDI DE BARCELONA, 1714** 98

Xavier Rubio Campillo

12

**RECONSTRUIR I LOCALITZAR UNA BATALLA NAVAL:
SITGES, 1 DE JULIOL DE 1641** 108

Pere Izquierdo i Tugas

13

**ARQUEOLOGÍA DE LA GUERRA CIVIL ESPAÑOLA:
EL EJEMPLO DE BELCHITE** 120

Pedro Rodríguez Simón

14

**PATRIMONI PER LA PAU: ONG CATALANA PER A LA PROTECCIÓ
DEL PATRIMONI CULTURAL DURANT ELS CONFLICTES ARMATS** 128

Esber Sabrine

TAULA RODONA

136

SERVEIX L'ARQUEOLOGIA PER APRENDRE DEL PASSAT?

NOVETATS D'ARQUEOLOGIA SITGETANA

15

**INTERVENCIÓNS ARQUEOLÒGIQUES AL PUIG DE SITGES:
BIBLIOTECA SANTIAGO RUSIÑOL I AL CARRER MAJOR 4-6** 142

Joan Garcia Targa

16

**ESTUDI HISTÒRIC I ARQUITECTÒNIC DE CAN FALÇ
DE MAR DE SITGES** 154

Lourdes Moret Pujol, Marta Lloret Blackburn i Didac Pàmies Gual

17

**LA REVISIÓ DE LA CARTA ARQUEOLÒGICA
SUBAQUÀTICA DE SITGES** 166

Pere Izquierdo i Tugas

18

EL TRESOR DE LA PLATJA DE L'ESTANYOL (SITGES) 176

Dr. Albert Estrada-Rius

SITGES ARCHAEOLOGY (English text)

181

04

SOBRE LA PRESÈNCIA CARTAGINESA ENTRE EL RIU EBRE I ELS PIRINEUS DURANT LA SEGONA GUERRA PÚNICA

Jaume Noguera | Universitat de Barcelona

Eduard Ble | Universitat de Barcelona

Jordi López Vilar | Institut Català d'Arqueologia Clàssica

Pau Valdés | Universitat de Barcelona

L'objectiu d'aquest breu article és presentar l'estat actual de la recerca sobre un tema escassament tractat per la investigació arqueològica: la presència de tropes cartagineses al nord de l'Ebre durant la Segona Guerra Púnica¹. D'entrada, cal ser conscients que qualsevol documentació relacionada amb aquesta presència parteix de dues grans limitacions.

La primera és temporal, ja que les tropes d'Anníbal Barca només van circular per aquesta zona uns pocs mesos, des del pas del riu Ebre a finals de la primavera de l'any 218 aC, fins a la incursió d'Asdrúbal Barca tot just després de la batalla de Císsis o Kíssa, probablement a finals de la tardor del mateix any. Per tant, és evident que sempre serem davant d'uns assentaments de caire efímer, en tot cas aixecats amb fusta i terra, i no estructures constructives en pedra, més duradores.

La segona té a veure amb la nostra capacitat per identificar un assentament militar cartaginès. Així, mentre que tenim una sèrie d'indicadors materials que ens permeten distingir un campament de campanya romà d'època republicana (tatxes de càliga, fíbules, botons, restes de vaixel·la metàl·lica i d'armament, àmfores, monedes romanes, etc.), encara no tenim gaires indicadors fiables per als campaments cartaginesos. El problema rau en el fet que els exèrcits púnics de la península Ibèrica estaven bàsicament integrats per contingents ibèrics, de forma que les restes d'indumentària, l'armament o la ceràmica que es poguessin trobar en aquest hipotètic campament púnic podrien ser fàcilment catalogades erròniament com a procedents de l'aixovar d'una necròpolis, o d'un hàbitat ibèric.

Però la mateixa entitat d'aquests exèrcits, formats bàsicament per mercenaris o aliats indígenes, ens permet suposar que la circulació de moneda hispanocartaginesa

1 | Aquesta investigació s'emmarca en el projecte *Guerra i conflicte al nord-est de la Península Ibèrica en època romanorepublicana (segles III-I aC)*, subvencionat pel Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i Testimonis arqueològics de la segona Guerra Púnica al Camp de Tarragona, patrocinat per la Fundació Privada Mútua Catalana.

en aquests campaments, encunyada per sufragar les despeses de la guerra a la península, havia de ser habitual. De fet, la concentració de monedes d'aquest tipus a Andalusia ha esdevingut un marcador per identificar els seus campaments (Chavez 1990), una interpretació similar a la realitzada a la regió del Bruci, al sud d'Itàlia (Manfredi 2009, 25). Per tant, a falta d'altres indicadors (els quals esperem documentar en el futur), el primer pas en la recerca ha estat analitzar la circulació monetària del nord-est peninsular durant la Segona Guerra Púnica.

Abans de les nostres intervencions en el campament romà de la Palma – *Nova Classis* (Noguera 2008; Noguera 2012), la distribució de monedes cartagineses al nord de l'Ebre s'havia caracteritzat per la seva escassa presència, i gairebé sempre localitzades prop de la costa. Si únicament tenim en compte les hispanocartagineses, es podien comptar amb els dits d'una mà (Ripollès 1982). En canvi, cal destacar un lot de divuit monedes púniques a Ullastret (Campo 2000: 93; Campo 2006: 260; Codina, De Prado i Martín 2012: 94), i sobretot un centenar de peces identificades a Empúries (Alfaro 1991). Aquesta concentració de monedes púniques a Empúries i al seu hinterland cal relacionar-la amb la presència d'un campament romà ubicat a la colònia grega des del mateix inici de la guerra a la península, a partir del desembarcament de Gneu Corneli Escipió, un assentament militar que va estar en actiu durant tot el conflicte.

La comparació de les monedes recuperades a *Nova Classis* i a *Emporion* ens va proporcionar uns suggerents resultats (FIG. 1) (Noguera, Ble, Valdés 2013, 71). Així, es tracta de dos conjunts de 102 i 99 monedes, respectivament, per tant prou representatius i equiparables. Però el més interessant és que els percentatges de cada seca també són molt similars. Els bronzes hispanocartaginesos són les peces més abundants (61% i 66%), la majoria de la classe VIII, tipus I i II i d'estil tosc (Villaronga 1973). En segon lloc els petits bronzes d'*Ebusus*, en la seva major part amb la figura del déu Bes en anvers i revers, presenten percentatges gairebé idèntics (12% i 13%). Els bronzes procedents de Sardenya i encunyats el 215 aC, amb símbol de brau amb estel en el revers, també presenten percentatges similars (7% i 11%). L'única disparitat són les peces cartagineses, més abundants a *Emporion* (18%), que a *Nova Classis* (9%).

Creiem que aquesta similitud indica que estem davant de la circulació monetària en sengles campaments romans de la Segona Guerra Púnica on la immensa majoria de les monedes recuperades són de bronze, d'ús habitual entre els soldats, mentre que les monedes de plata són molt escasses, i a vegades partides, cosa que evidencia la necessitat de moneda fraccionària. La presència de monedes de

l'òrbita púnica segurament és conseqüència del botí de les tropes després de les successives victòries contra els cartaginesos, i de la política romana d'afrontar l'escassetat de subministraments procedents d'Itàlia mitjançant el pagament de les soldades amb numerari capturat a l'enemic. Per acabar de confirmar aquesta hipòtesi, els únics jaciments entre l'Ebre i els Pirineus que fins aquell moment havien lliurat puntes de fletxa de bronze de tradició feniciopúnica, amb un apèndix en forma de petit arpó, o de tipus "Macalón", són novament *Emporion*, amb dos exemplars de tres aletes, una altra a Ullastret i tres exemplars a *Nova Classis* (Noguera, Ble, Valdés 2013, 48).

Deixant de banda la presència de monedes de l'òrbita cartaginesa a la costa, la qual creiem més aviat relacionada amb l'activitat de tropes romanes situades en aquesta zona, la recerca del mateix tipus de peces a la zona interior, ja sigui a museus, col·leccions particulars, o dins publicacions que no havien estat tingudes en compte, mereix una breu descripció.

Així, dels vessants meridionals de la muntanya de Monteró (Camarasa, Lleida) cal destacar nou bronzes hispanocartaginesos de la classe VIII, dos bronzes de *Massalia*, un òbol d'*Itirta* i una dracma de *Emporion* (Gurt i Tuset 1982). Per una altra part, el Museu de Lleida conserva un petit lot de monedes, concretament set bronzes hispanocartaginesos (sis de la classe VIII i un de la classe X) i un bronze de *Ebusus*, de procedència desconeguda. Altres troballes menors de monedes hispanocartagineses, gairebé totes a la zona interior i sempre de la classe VIII, són una unitat al Molí d'Espígol (Tornabous, Lleida) (Cura 2006), un divisor a Calaceit (Terol), una unitat a Gandesa (Tarragona) i un divisor en el jaciment ibèric de la Vispesa (Tamarit, Osca) (Noguera, Ble, Valdés 2013, 45). En aquesta mateixa publicació fèiem referència a altres troballes localitzades en jaciments inèdits de la comarca de l'Urgell (Lleida). Aquesta hipòtesi ha estat confirmada recentment pels treballs de recerca de F. Giralt, gràcies al qual podem afegir una unitat i dues monedes d'un *shekel* i mig trobades a la Vispesa; un *shekel*, un *shekel* i mig, i quatre unitats al Palau d'Anglesola (Urgell, Lleida); i una unitat a Agramunt, Fraga i Maials, respectivament (Giralt 2015, 85).

Per la nostra part, ara podem completar aquesta documentació amb un divisor de la classe VIII a Torrent de Cinca, dues unitats i tres divisors a Agramunt, i tres unitats i un divisor a Traiguera. Però el nostre objectiu no és únicament recollir totes les notícies sobre la presència d'aquestes monedes, sinó comprovar mitjançant prospeccions sistemàtiques la importància i significació d'aquestes troballes.

Així, les dues primeres campanyes de prospecció desenvolupades en el jaciment de les Aixalelles (Ascó, Tarragona) durant els anys 2012 i 2013, ens van permetre recuperar setze monedes hispanocartagineses de bronze, la majoria unitats i divisors de la classe VIII, (FIG. 3) i on de moment no hem identificat monedes romanes de la mateixa època (Noguera, Ble, Valdés, en premsa). De fet, la recent campanya de febrer de 2016 ha incrementat el nombre de monedes hispanocartagineses a un total de vint-i-una peces de bronze i un quart de shekel, i a més ha proporcionat una nova punta de fletxa de tipus "Macalón", entre d'altres restes d'armament. (FIG. 2) Evidentment, interpretem aquestes evidències arqueològiques com indicis materials del pas de les tropes cartagineses durant l'any 218 aC pel qual que conforma el riu Ebre al seu pas per la zona d'Ascó, i que els permetria remuntar el riu Ebre i la vall del Segre fins arribar als Pirineus. En un futur immediat tenim com a objectiu comprovar altres possibles punts en aquesta ruta, com Traiguera al nord de Castelló, el Palau d'Anglesola o Agramunt.

Per una altra banda, els nostres treballs d'investigació desenvolupats des de l'any 2013 a l'entorn de la ciutat ibèrica del Vilar, a Valls (Alt Camp), han identificat una dispersió de catorze projectils de fona de plom i nombroses monedes de finals del segle III aC. Es tracta d'un conjunt de peces hispanocartagineses, tretze de bronze i un quart de shekel, a banda de sis òbols de *Massalia*, una dracma d'*Emporion*, un divisor de bronze de *Rhode* i un bronze d'*Ebusus*. Tanmateix, també hem recuperat un as i una unça romana, però creiem que cal relacionar aquestes restes amb la presència de tropes púniques a tocar del jaciment del Vilar. No només això, sinó que al voltant de Valls també hem identificat diversos punts on també es recuperen monedes hispanocartagineses, en menor quantitat, com el Rourell, Vilallonga del Camp, Vila-rodon, la Riba, Cabra del Camp i la Secuita. Totes aquestes evidències ens han conduït a interessar-nos pel jaciment ibèric del Vilar, una ciutat ibèrica destruïda violentament durant la Segona Guerra Púnica (Fabra, Vilalta 2008: 183-184). El Vilar de Valls podria relacionar-se amb la població de *Kissa* o *Cissis*, atès que, després de la victòria romana, aquests van assaltar el campament cartaginès i un *oppidum parvum* indígena proper (Polibi, III, 76, 1-2; Livio, XXI, 60, 1-3). De fet, les dues úniques monedes recuperades a l'assentament ibèric són un sextans de Roma i una unitat hispanocartaginesa de la classe VIII (Fabra, Vilalta 2008: 195). Les campanyes de prospecció geofísica i de fotografia aèria ens han permès identificar un fossat de grans dimensions a l'extrem nord de la població, confirmat mitjançant un sondeig amb pala mecànica. Igualment, també hem pogut identificar el traçat de la muralla, i en un futur proper esperem iniciar els treballs d'excavació en extensió, per tal d'acabar de confirmar les nostres hipòtesis.

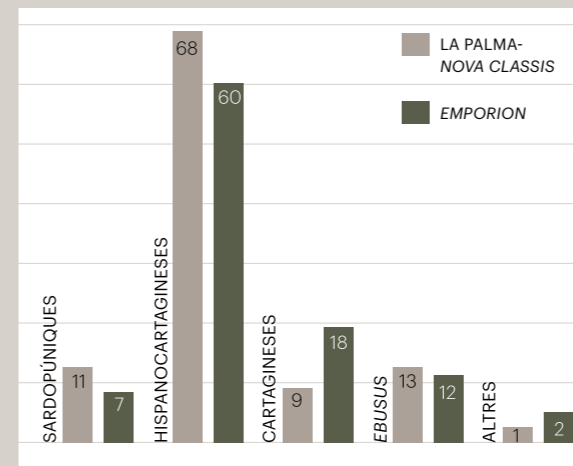

FIG. 1 | Estudi de les diferents produccions cartagineses documentades en els campaments romans de Nova Classis i Emporion.

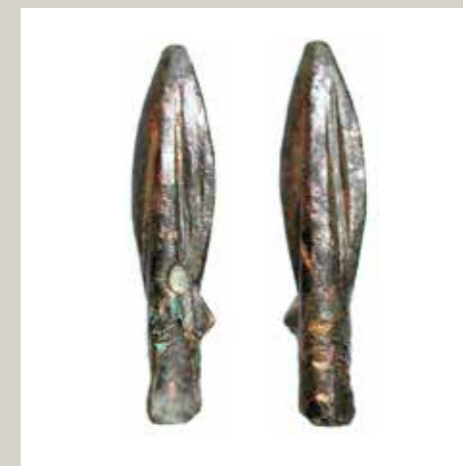

FIG. 2 | Punta de fletxa de tipus Macalón recuperada en el jaciment de les Aixalelles durant la campanya de 2016.

FIG. 3 | Monedes hispanocartagineses de bronze recuperades en el jaciment de les Aixalelles durant la campanya de 2016: 1. Unitat de la classe VIII, tipus II, 2. Divisor de la classe VIII, tipus II, 3. Unitat de la classe X, tipus I.

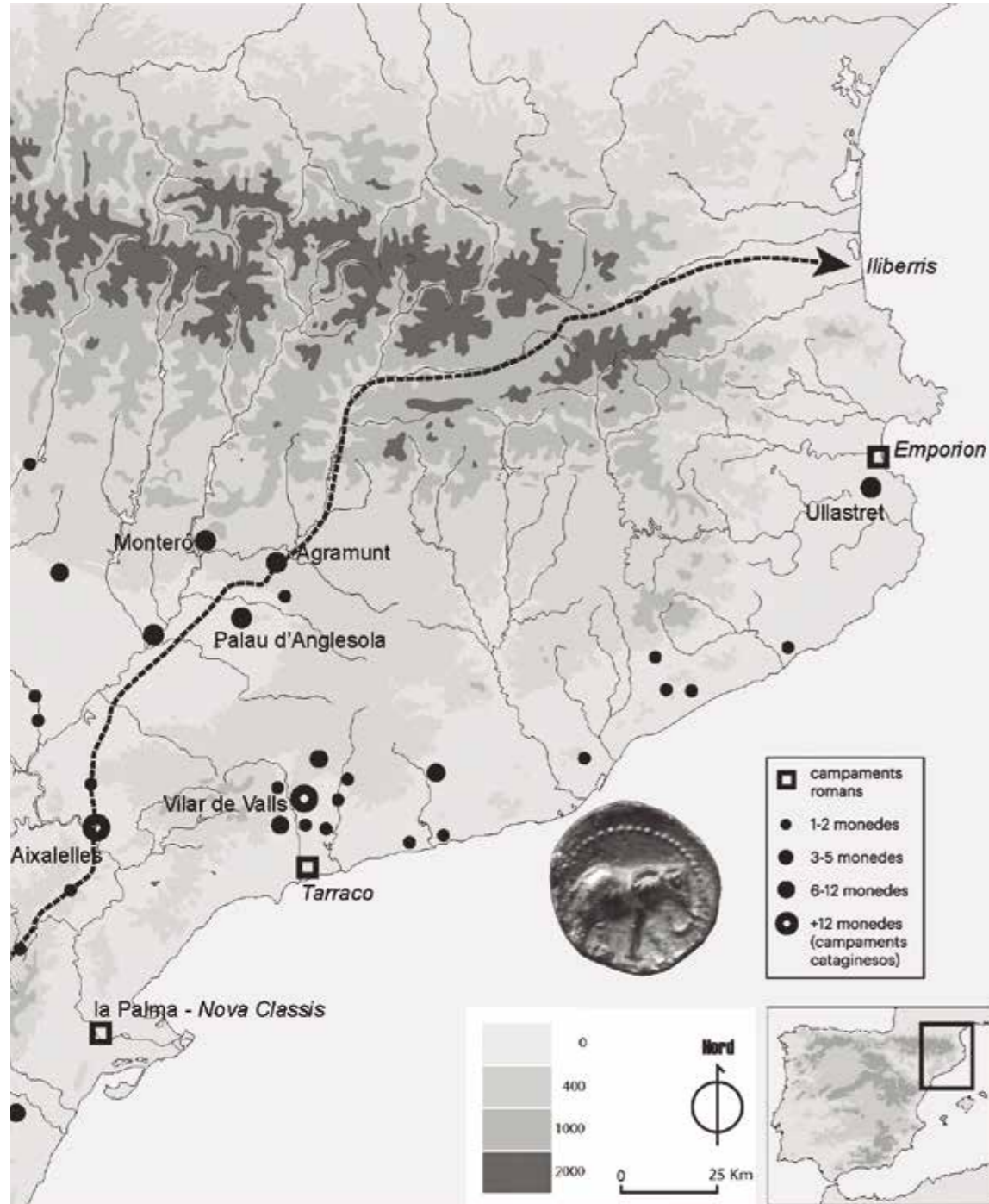

FIG. 4 | Mapa del nord-est peninsular amb la distribució de les monedes hispanocartagineses documentades, els campaments romans i cartaginesos, i la probable ruta seguida per Anníbal Barca l'any 218 aC.

En conclusió, les monedes hispanocartagineses no només són presents entre l'Ebre i els Pirineus, sinó que en ocasions presenten concentracions significatives en indrets estratègics, els quals creiem relacionats amb la ruta seguida per les tropes d'Anníbal Barca en el seu camí cap a Itàlia, (FIG. 4) o bé pels moviments del contingent deixat a la seva rereguarda a les ordres del seu lloctinent Hannó, o bé per la incursió d'Asdrúbal Barca en auxili d'aquest últim a les acaballes de la campanya de l'any 218 aC.

BIBLIOGRAFIA

- ALFARO, C. (1991): "Monedas cartaginesas y norteafricanas halladas en Ampurias", *Huelva Arqueológica* 13, 2: 173-202.
- CAMPO, M. (2000): "Las producciones púnicas y la monetización en el nordeste y levante peninsulares", M. P. García-Bellido, L. Callegarin (ed.), *Los cartagineses y la monetización del Mediterráneo occidental*: 89-100.
- CURA, M. (2006): *El jaciment del Molí de l'Espigol (Tornabous-Urgell). Excavacions arqueològiques 1987-1992*. Monografies Museu d'Arqueologia de Catalunya, 7. Barcelona.
- CHAVES, F. (1990): "Los hallazgos numismáticos y el desarrollo de la Segunda Guerra Púnica en el sur de la Península Ibérica", *Latomus* 49-3: 613-622.
- FABRA, E., VILALTA, E. (2008): "La destrucció del poblat", J. M. Vergès, J. López (coord.): *Història de Valls, II. Prehistòria i Història Antiga*. Institut d'Estudi Vallencs, Valls: 183-185.
- GIRALT, F. (2015): "Cartagineses y romanos en la Ilergecia. Testimonios numismáticos", *Revista d'Arqueologia de Ponent* 25: 83-101.
- GURT, J. M. I Tuset, F. (1982): "Recents troballes numismàtiques a la comarca de La Noguera". *Gaceta Numismàtica* 66: 31-39.
- LIVIO, *Historia de Roma desde su fundación, XXI-XXV; XXVI-XXX; XXI-XXV*. Biblioteca Clásica Gredos 176, 177 i 183, traducció de J. A. Villar, Madrid 1993.
- MANFREDI, L-I. (2009): "Il commercio e le monete nel Bruzio prima e dopo Annibale", *Fenizi e Italici*, Cartagine e la Magna Grecia. Popoli a contatto, culture a confronto, *Rivista di Studi Fenici*, 37 1-2: 17-33.
- NOGUERA, J. (2008): "Los inicios de la conquista romana de Hispania. Los campamentos de campaña del río Ebro", *Archivo Español de Arqueología* 81: 31-48.
- NOGUERA, J. (2012): "La Palma-Nova Classis: a Publius Cornelius Scipio Africanus encampment during the Second Punic War in Iberia", *Madrid Mitteilungen* 53: 262-288.
- NOGUERA, J.; BLE, E.; VALDÉS, P. (2013): *La segona guerra púnica al nord-est d'Ibèria: una revisió necessària*, X Premi d'Arqueologia Memorial Josep Barberà, Barcelona: Societat Catalana d'Arqueologia.
- NOGUERA, J.; BLE, E.; VALDÉS, P. (en premsa): "Guerra i conflicte en el curs inferior de l'Ebre en època romanorepublicana: les intervencions arqueològiques a la Palma, Camí del Castellet de Banyoles i les Aixalletes", Martínez, J., Diloli, J.; Villalbi, M. (coord.), *I Jornades d'Arqueologia de les Terres de l'Ebre*, Tortosa, 2016.
- POLIBI, *Història*. Vol. III, Fundació Bernat Metge, Barcelona. Text revisat i traducció de Antoni Ramón Arrufat.
- RIPOLLÉS, P. (1929): *La circulación monetaria en la Tarraconense Mediterranea*. SIP, Serie de Trabajos Varios, 77. Valencia.
- VILLARONGA, L. (1973): *Las monedas hispano-cartaginesas*, Barcelona.